

Hakem'in zamanının büyük bir bölümünü isyanlarla meşgul olarak geçirmesi dış seferlere gereken önemi vermesine imkân tanımadı; bu durumdan faydalanan Franklar 185 (801) yılında Berşelûne'yi işgal ettiler. 193'te (809) Turtûşe'yi (Tortosa) istilâ etmek istedilerse de başarılı olamadılar.

I. Hakem mizaç bakımından son derece sert, dinî hayatı itibarıyla lâkayt, adalet konusunda ise çok hassastı. Endülüs Emevî hükümdarları arasında ilk olarak ücretli asker toplayan, ikmal, destek ve hizmet birliklerini oluşturan ve onları memlûk edinen Hakem bazı devlet işlerine bizzat nezaret ederdi. Hakem cesareti, atılganlığı ve istikrarı sağlaması bakımından Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'a benzetilir. Bütün bu vasıfları yanında aynı zamanda iyi bir şair olan Hakem (İbn İzârî, II, 76) 25 Zilhicce 206 (21 Mayıs 822) tarihinde vefat ettiğinde oğlu II. Abdurrahman'a istikrara kavuşmuş, kurumları yerleşmiş bir devlet bırakmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kütîyye, *Târîhu iftitâhî'l-Endelûs* (nşr. İbrâhîm el-Ebyârî), Kahire 1402/1982, s. 64-74; *Aẖbâr Mecmû'a*, s. 113 vd.; Humeydî, *Cezvetü'l-muḵtebis*, Kahire 1396/1966, s. 10; Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, Kahire 1967, s. 14; Abdülvâhid el-Merrâkûşî, *el-Mu'cib fî telhîşî aẖbârî'l-Mağrib* (nşr. M. Saîd el-Uryan - Muhammed el-Arabî), Dârülbeyzâ 1978, s. 33 vd.; İbnü'l-Ebbâr, *el-H̱ulletü's-siyerâ* (nşr. Hüseyin Münis), Kahire 1963, I, 43-49; İbn Saîd el-Mağribî, *el-Muğrib*, I, 38-45, 125, 144-146; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, II, 68-80; İbn Haldûn, *el-İber*, IV, 125-127; Makkarî, *Nefhu't-ṭib* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1949, I, 319-321; *Zikru bilâdî'l-Endelûs* (nşr. L. Molina), Madrid 1983, s. 124-133; Dozy, *Spanish Islam*, s. 250-259; a.mlf., *Histoire des musulmans d'Espagnes*, Madrid 1984, II, 57 vd.; Abdülâzîz Sâlim, *Târîhu'l-müslimîn ve âşaruhûm fî'l-Endelûs*, İskenderiye 1961, s. 220-227; M. Abdullah İnân, *Devletü'l-İslâm fî'l-Endelûs*, Kahire 1969, I/1, s. 230-254; Chejne, *Muslim Spain*, s. 13, 19-20, 137, 144-145, 150, 225, 267, 372; Abdülmecid Na'naî, *Târîhu'd-devleti'l-Emeviyye fî'l-Endelûs*, Beyrut, ts. (Dârü'n-Nahdatî'l-Arabiyye), s. 183-204; İbrâhîm Beydûn, *el-Ümerâ'ü'l-Emeviyyüne's-şu'arâ* fî'l-Endelûs, Beyrut 1987, s. 162-168; Cebrâil Süleyman Cebbûr, *el-Mülûkû's-şu'arâ*, Beyrut 1401/1981, s. 214-218; Hâlid es-Sûfî, *Târîhu'l-'Arab fî'l-Endelûs*, Bingazi 1980, II, 125-167; Ziriklî, *el-A'îlâm* (Fethullah), II, 267-268; E. Lévi-Provençal, *España Musulmana*, Madrid 1987, IV, 99-122; a.mlf., "Toledo", *IA*, XII/1, s. 428; M. Schmitz, "Hakem", a.e., V/1, s. 99-100; A. Huici Miranda, "al-Hakam I", *EP* (İng.), III, 73-74.

MEHMET ÖZDEMİR

HAKEM II

(الحكم)

Ebü'l-Mutarriif el-Müstansır-Billâh
el-Hakem b. Abdîrrahmân
b. Muhammed el-Ümevî
(ö. 366/976)

Endülüs Emevî halifesi
(961-976).

303 (915) yılında doğdu. Annesi Mihrican adlı bir câriyedir. Veliiahtlığı esnasında valilik ve ordu kumandanlığı yaptığı için iyi bir idareci olarak yetişti. Babası III. Abdurrahman'ın ölümü üzerine el-Müstansır-Billâh lakabıyla halife ilân edildi (3 Ramazan 350/16 Ekim 961).

Hakem, babası tarafından sağlanan iç istikrarı ciddi bir engelle karşılaşmadan sürdürmeyi başardığı gibi Fâtımîler'e karşı III. Abdurrahman'ın Mağrib'de elde ettiği gücü ve buna bağlı olarak oluşturduğu dengeyi korudu. Endülüs Emevî Devleti'nin nüfuz alanına giren Mağrib topraklarında Fâtımîler'in desteğiyle istiklâl peşinde koşan İdrîsîler'i meşhur kumandanlarından Gâlib b. Abdurrahman vasıtasıyla çöktürerek dengeyi kısmen Endülüs Emevî Devleti'nin lehine çevirdi. 360 (971) yılında Normanlar'ın Endülüs'ün batı sahillerine düzenledikleri hücumlar, yine Gâlib b. Abdurrahman'ın idaresindeki güçlü Endülüs donanması tarafından püskürtüldü ve Normanlar'a ağır kayıplar verdirildi.

III. Abdurrahman'ın desteğiyle Leon Krallığı'nın başına geçen ve buna karşılık elindeki bazı kaleleri müslümanlara bırakmayı taahhüt eden Sancho, II. Hakem'in yumuşak ve sakin şahsiyetini fırsat bilerek taahhüdünden vazgeçti. Ancak Hakem, önce taht konusunda Sancho'ya muhalefet eden kardeşi IV. Ordono'yu destekleyip daha sonra da gönderdiği ordularla Leon Krallığı'nı ve ona yardım eden Kastilya (Castilla/Kaştâle) ve Navarra (Nebre) krallıklarını bozguna uğratmak suretiyle Endülüs Emevî Devleti'nin üstünlüğünü bir kere daha kabul ettirdi ve Kral Sancho'nun taahhüdünü yerine getirmesini sağladı.

Cemâziyelâhir 365'te (Şubat 976) on bir yaşındaki oğlu Hişâm'ı veliaht tayin edip devlet adamlarının biatını alan II. Hakem 3 Safer 366 (1 Ekim 976) tarihinde vefat etti. Bazı tarihçiler, onun ölümüyle Endülüs Emevî Devleti'nin gerileme dönemine girdiğini ileri sürerler (İA, V/1, s. 100).

II. Hakem âlim ve dindar bir hükümdar olup bundan dolayı "ahkem" (en bilge kişi) diye anılır. İlim ve medeniyetin gelişmesi için büyük gayret sarfeden II. Hakem'in Kurtuba'da tesis ettiği kütüphanede 400.000'e yakın kitabın bulunduğu rivayet edilir. Burada mevcut kitapların katalogları ellişer sayfalık kırk dört ciltten oluşmaktaydı. Hakem bu kitapların bir kısmını okumuş ve kenarlarına not düşmüştü. Onun Kahire, Dimaşk, Bağdat, Mekke, Medine, Kayrevan gibi ilim ve kültür merkezlerinde kitap toplamakla görevli temsilcileri bulunuyordu. Doğu'da telif edilen kitaplardan bunlar henüz orada tanınmadan haberdar oluyordu. Meselâ Ebû'l-Ferec el-İsfahânî'nin *el-Eğânî* adlı bir eser yazmakla meşgul olduğunu duyunca 1000 dinar göndererek kendisi için bir nüsha istemiş, Ebû'l-Ferec de tamamladığı eserini bir şiiri ve Ümeyyeoğulları'na dair bir çalışması ile birlikte ona göndermiştir. II. Hakem, Ebû Bekir el-Ebherî'yi de İbn Abdülhakem'in *Muhtaşar*'ını şerhetmesi için teşvik etmiştir. Bu dönemde artan refaha ve gelişen eğitim seviyesine paralel olarak kitap toplama merakı Kurtuba halkını da sarmış ve bu sebeple, "İşbîliye'de bir âlim ölünce kitapları satılmak istenirse Kurtuba'ya götürülür" sözü dâbimesel haline gelmiştir.

Özellikle cebir, geometri, astronomi ve tıp gibi ilimlerin (ulûm-i riyâziyye) büyük gelişme gösterdiği Kurtuba Medresesi'ni devrin en meşhur ilim merkezi haline getiren II. Hakem İbnü'l-Kütîyye, Ebû Bekir b. Muâviye el-Kureşî ve Ebû Ali el-Kâfî gibi bilginlerin burada ders vermesini sağlamıştır. Birçok âlim onun sarayına giderek himayesi altına girmiş, sarayda düzenlenen ilmî toplantılarda fikirlerini rahatça ifade etme imkânı bulmuştur. Eğitimin gelişmesi ve yaygınlaşması için de gayret sarfeden Hakem özellikle fakir çocukların eğitimi için okullar açtırmıştır. Sadece Kurtuba'da bu türden yirmi yedi okul bulunmaktaydı. Hakem'in bu icraatı, Avrupa'da din adamları dışında pek az kişinin okuma yazma bildiği bir dönemde halkın büyük çoğunluğunun okur yazar olmasını temin etmiştir.

II. Hakem, Kurtuba Ulucamii'ni genişletip mihrabın üzerindeki kubbeyi tamamlatmış ve Bizans'tan getirdiği sanatkârlara camiye tezyin ettirmiştir. Ayrıca camiye kurşun borularla su getirt-

miş ve yaptırdığı dârüssadaka aracılığıyla fakirlere yardım etmiştir. Bu arada kendisi sade bir hayat yaşamış, halkı da tutumlu olmaya teşvik etmiş, bazı vergileri azaltmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hayyân, *el-Muktebes: 'ahdû'l-Hakem el-Mustansır-Billâh* (nşr. A. A. el-Haccî), Beyrut 1965; Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, Kahire 1386/1966, s. 13-16; Dabbî, *Buğyetü'l-mülte-mis*, Kahire 1967, s. 18-21; Abdülvâhid el-Mer-râkûşî, *el-Mu'cib fi telhîşî aḥbârî'l-Magrib* (nşr. M. Saîd el-Uryân-Muhammed el-Arabî), Dârülbeyzâ 1978, s. 42-45; İbnü'l-Ebbâr, *el-Hulle-tü's-siyerâ* (nşr. Hüseyin Münîs), Kahire 1963, I, 200 vd.; İbn Saîd el-Mağribî, *el-Mugrib*, I, 181-183, 184-187, 200, 207, 214, 256; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-mugrib*, II, 233-253; İbnü'l-Hatîb, *A'mâlü'l-a'lâm* (nşr. E. Lévi-Provençal), Beyrut 1956, s. 41 vd.; a.mlf., *el-İḥâta*, I, 478-479; II, 103; İbn Haldûn, *el-İber*, IV, 144 vd.; Dozy, *Spanish Islam*, s. 438, 448-456, 466-467, 496; M. Abdullah İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, Kahire 1969, I/2, s. 482-516; Abdülâzîz Atîk, *el-Edebü'l-Arabî fi'l-Endelüs*, Beyrut 1976, s. 82-86; M. O. Jimenez, *Al Hakam Al Mustansır Billah*, Cordoba 1976; Cebraîl Süleyman Cebbûr, *el-Mülûkû's-şu'arâ*, Beyrut 1401/1981, s. 232-233; Abdülmecid Na'naî, *Târîḥu'd-devleti'l-Emeviyye fi'l-Endelüs*, Beyrut, ts. (Dârü'n-Nahdatî'l-Arabiyye), s. 385-413; Ahmed Fikrî, *Ḳurtuba fi'l-aşri'l-İslâmî*, İskenderiye 1983, s. 94-98; Abdülâzîz Sâlim, *Ḳurtuba ḥâdîratü'l-ḥilâfe fi'l-Endelüs*, İskenderiye 1984, s. 338, 346; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), II, 267; E. Lévi-Provençal, *España Musulmana*, Madrid 1987, IV, 369-397; Vâil Ebû Sâlih, "Cühûdü'l-Hakem el-Mustansır fi tetavvuri'l-hareketi'l-İlmiyye fi'l-Endelüs", *Mecelle Dirâsât Endelüsiyye*, VI, Tunus 1411/1991, s. 27-44; M. Schmitz, "Hakem", *İA*, V/1, s. 100; A. Huici Miranda, "al-Hakam II", *EP* (İng.), III, 74-75.

MEHMET ÖZDEMİR

HAKEM b. AMR

(الحكم بن عمرو)

Ebû Amr (Ebû Berze) el-Hakem
b. Amr b. Mücedda' el-Gıfârî
(ö. 50/670 [?])

Sahâbî, Horasan valisi.

Muhtemelen babasının lakabı olan "Akra" (kel) sıfatı dolayısıyla Hakem b. Akra' diye de bilinir. Çocukken ensardan birinin hurma ağacını taşıladığı için yakalanıp Resûlullah'ın huzuruna götürülen kardeşi Ebû Cübeyr Râfî' b. Amr ile (İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 94; İbn Hacer, *el-İşâbe*, I, 498) Merv'de vefat eden diğer kardeşi Atıyye b. Amr da (İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 45-46; İbn Hacer, *el-İşâbe*, II, 485) ashaptandır.

Hakem Resûl-i Ekrem'in vefatına kadar onun sohbetinde bulundu ve daha sonra Basra'ya yerleşti. Müslümanlar arasında çıkan fitnelere karışmadı. Muâviye'nin Irak valisi Ziyâd b. Ebîh tarafından 45 (665) yılında Horasan'a bölge valisi olarak gönderildi. Vefatına kadar birçok fetih gerçekleştiren Hakem önce Herat'a, daha sonra Cûzcân dağını aşarak Horasan vilâyetinin merkezi olan Merv şehrine girdi. Kuhistan ve Toḥâristan bölgesine yaptığı iki seferden de başarı ile döndü. 47 (667) yılında Gur ve Ferâvende'yi fethetti. Gerçekleştirdiği akınlardan birinde Pamir'in güneyinde Türkler'in yaşadığı dağlık bölgeye (Eşel dağları) girdi. Burada etrafı sarılınca beraberinde bulunan Mühelleb b. Ebû Suffre Türkler'in ileri gelenlerinden birini esir alarak çıkış yolunu göstermesini istedi. Hakem, esirin verdiği bilgi üzerine bir gece çıkış yollarından biri istikametinde yol boyunca atışlar yaptırıp hayvanları o tarafa sürdü. Bunu gören Türkler Arap ordularının o yönde çekilmekte olduklarını sanarak oraya yönelince Hakem ordusunu kurtardı. Ziyâd ile Hakem arasında yapılan fetih planına göre başlatılan akınlardan sonunda Ceyhun nehrinin ötesinde Çağaniyân'a kadar olan Türk toprakları fethedildi. Savaşlarda büyük ganimetler elde eden Hakem, Ziyâd'dan ganimet malının tamamının Halife Muâviye'ye gönderilmesi yolunda bir mektup aldı. Allah'ın ganimetler konusundaki emrini valinin emrinden önce okuduğunu, bu sebeple mektubun gereğini yerine getiremeyeceğini Ziyâd'a bildirdi ve savaşçıların payına düşen miktarı taksim etti. Fakat halifenin emrine karşı çıktığı için azledilerek elleri kolları bağlı bir şekilde hapse atıldı. Hakem öleceği sırada, kıyamet gününde Muâviye'den hesap sormak için bağlı olarak defnedilmesini istedi ve Merv'de 50 (670) yılında vefat etti. Onun 45 (665) veya 51 (671) yılında öldüğü de kaydedilmektedir. Mezarı, Merv'de Tennûkerân mevkiinde sahâbî Büreyde b. Husayb el-Eslemî'nin kabri yanındadır.

Hakem b. Amr Mâverâünnehir'de namaz kıldırarak ilk şahıs olarak zikredilir. Onun Hz. Peygamber'den rivayet ettiği hadisler *Şaḥîḥ-i Müslim* dışında *Kütüb-i Sittet*'de yer almış olup Ebû's-Şa'sâ Câbir b. Zeyd, Hasan-ı Basrî, Abdullah b. Sâmit ve Muhammed b. Sîrîn gibi tâbiiler ondan rivayette bulunmuşlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, V, 66-67; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 28-29, 366; Yahyâ b. Maîn, *et-Târîḥ*, II, 126; Hâlife b. Hayyât, *et-Târîḥ*, s. 211; İbn Habîb, *el-Muḥabber*, s. 295; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîḥ*, III, 25; Belâzürî, *el-Büldân ve fütûḥuhâ ve aḥ-kâmühâ* (nşr. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1992, s. 454; Taberî, *Târîḥ* (Ebû'l-Fazl), V, 225-226, 229, 250-252, 285; İbn A'sem el-Kûfî, *el-Fütûḥ* (nşr. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1992, II, 32-33; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerḥ ve't-ta'dîl*, III, 119; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 60; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. Hamdî Abdülmecid el-Selefi), Kahire 1405/1984, III, 209-212; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 441-442; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 186; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *Ricâlü'l-Tûsî* (nşr. M. Sâdık Bahrülulûm), Kum 1381/1961, s. 18; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, I, 356-358; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, VII, 223; Sem'ânî, *el-Ensâb*, IX, 165-166; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, V, 213, 229-230, 233; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 141; IV, 23, 218; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, II, 40, 45-46, 94; a.mlf., *el-Kâmil*, III, 452, 455-456, 470, 489; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 124-129; a.mlf., *Tuhfetü'l-eşraf bi-ma'rifeti'l-etraf* (nşr. Abdüssamed Şerefeddin), Haydarâbâd 1401/1981, III, 72; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela*, II, 474-477; a.mlf., *Târîḥu'l-İslâm: sene 41-60*, s. 41-42; a.mlf., *Tecridü esmâ'i's-şahâbe*, Haydarâbâd 1315, I, 136; Safedî, *el-Vâfi*, XIII, 110; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, IX, 410; İbn Hacer, *el-İşâbe*, I, 346-347, 485, 498; a.mlf., *Tehzîbü'l-Tehzîb*, II, 436-437; Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 296; Namık Kemal, *Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1975, s. 171.

MEHMET ALİ SÖNMEZ

HAKEM b. EBÜ'L-ÂS

(الحكم بن أبي العاص)

Ebû Mervân el-Hakem b. Ebî'l-Âs
b. Ümeyye el-Ümevî
(ö. 31/651)

Hiz. Peygamber'in

Tâif'e sürgüne gönderdiği sahâbî.

Hiz. Osman'ın amcası, Ebû Süfyan'ın amcasının oğlu, Emevî Halifesi I. Mervân'ın babasıdır. İslâmiyet'i kabul etmeden önce Resûlullah'a eziyet edenler arasında zikredilen Hakem Mekke'nin fethi sırasında müslüman oldu. Daha sonra Medine'ye giderek orada bir müddet kaldı. Bu süre içerisinde Hz. Peygamber'i üzecek bazı davranışlarda bulundu. Resûl-i Ekrem'in yürüyüşünü ve hareketlerini alaylı şekilde taklide yeltendiği, kapısını dinlediği ve Hz. Peygamber'in müşrikler hakkında bazı sahâbîlere verdiği özel bilgileri etrafa yaydığı rivayet edilmektedir. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem onu Tâif'e sürdü.

Hakem'in Tâif'teki sürgün hayatı Hz. Peygamber'in vefatına kadar devam etti. Halife Ebû Bekir'e ve ardından Hz. Ömer'e Hakem'i Medine'ye getirtmeleri